

APIE LIETUVIŲ KALBOS FRAZEOLOGIZMUS, SUDARYTUS PAGAL KITŲ FRAZEOLOGIZMŲ MODELIOUS

Bronius KALINAUSKAS

Ligi šiol dauguma frazeologijos tyrinėtojų laikėsi nuomonės, kad frazeologizmas esąs būdingas gramatinės ir semantinės struktūros ireguliarumas. Rusų frazeologė V. Telija apibendrina daugumos frazeologijos tyrinėtojų mintis šiuo klausimu taip: „Frazeologiniai posakiai (*обороты*), pagal nusistovėjusią nuomonę, laikomi nemodeliuojamomis struktūromis“¹.

Laikant frazeologizmus „nemodeliuojamomis struktūromis“, paneigiamas galimumas sudaryti frazeologizmus pagal kitų frazeologizmų modelius. Prie tokios išvados prieinama, remiantis dviem frazeologizmų ypatybėm: 1) kad, esą, negalima pakeisti atskirų frazeologizmo žodžių kitais žodžiais (kitomis leksemomis) ir 2) kad, skirtingai nuo laisvųjų žodžių junginių, negalimos frazeologinių žodžių junginių transformacijos (pvz., frazeologizmo *galva pramušta* 'didelis noras ką daryti, turėti potraukį kam nors' negalima transformuoti į *galva, kurią pramušė* ar *galvą pramušę*). Frazeologizmai, sudaryti pagal frazeologinius modelius, būdavo laikomi deformuotais, anomaliniais, atsitiktiniais.

Bet jau pasigirsta balsų, kad tam tikrais atvejais galima kalbėti apie frazeologizmų dėsninę susidarymą ir pagal frazeologizmų modelius.

Tokias mintis kelia V. Mokijenka², F. Litvinas³ ir kt.

Remiantis lietuvių liaudies šnekamosios kalbos frazeologija, galima įrodyti egzistavimą frazeologinių modelių, davusių pagrindą atsirasti naujiems frazeologizams. Frazeologizmuose atskiri žodžiai neturi savarankiškos reikšmės, jie susilieja į vieną semantiškai neskaidomą vienetą. Todėl kartais net be motyvacijos vieną frazeologizmo žodį laisvai galima pakeisti kitu.

Tai labai aiškiai matyti iš lietuvių liaudies šnekamosios kalbos frazeologizmų variantų su neryškios leksinės reikšmės žodžiais. Pvz.: *palparybais eiti* (plg. „Tėvas

¹ Žr. В. Н. Телля, Что такое фразеология, М., 1966, p. 60.

² Žr. В. М. Мокиенко, Историческая фразеология; этнография или „Вопросы языкознания“, № 2, 1973.

³ Žr. Ф. А. Литвин, Отношение слова и компонента фразеологизма к структурно-семантической модели, „Вопросы фразеологии“ (Труды Самаркандского гос. ун-та имени А. Навои), V, часть вторая, Самарканд, 1972, p. 156–162.

dirbo, rūpinosi, vaikai palparybais eit“ (Grg); *paiparibais eiti* (plg. „Juk anie visi paiparibais daba eit“ (Ms), *pauparibais eiti* (plg. „Eit pauparibais kiauras dienas, nu kas iš to gal būt“ (Slnt). Visi jie turi reikšmę ‘išeiti niekais’. Šnekamojoje kalboje turime frazeologizmą *pakalstoms eiti* reikšmę ‘šėlti, lakstyti’ (plg. „Pakalstoms eit vaikas, šokinė, nestov namie“ (Šts), kur žodžio *pakalstoms* vietoje turėtų būti *palakstomis* (plg. A. Juškos žodyno sakinį: „Naminės žąsys palakstoms lekia, t.y. žemę nesiekdamos, pažemiais“).

Daugelio frazeologizmų variantų reikšmės galima suvokti iš juos sudarančių žodžių metaforinio įprasminimo. Sakykim, frazeologizmą *nuo makaro metų* ‘labai senas, labai seniai’, atsiminę, kad *makaras* turi *lazdos, pliektuvo* reikšmę (plg. LKŽ VII, 771), galėtume transformuoti į metaforinį posakį *nuo lazdos metų*, o dar toliau į *nuo baudžiovos metų* (*lazda* gali būti *baudžiovos* metafora). Taip paaiškėtų posakio *nuo makaro metų* reikšmės pagrindas.

Bet lietuvių liaudies šnekamojoje kalboje vartojama ir tokių frazeologizmų variantų, kuriuose yra žodžių, grynai dėl analogijos, be reikšmės motyvacijos ten atsidūrusių. Mūsų minėtas frazeologizmas *nuo makaro metų* turi ir tokių variantų, kaip *nuo bimbalo metų* (plg. „Tas stalas nuo bimbalo metų“ (Brs), *nuo kerežos metų* (rš), nors žodžiai *bimbalas, kereža*, atskirai paimti, neturi semantinių lietimosi taškų su žodžiu *makaras*. Abu šie žodžiai čia pavartoti modelio *nuo makaro metų* poveikyje.

Vadinasi, pagal kai kurių frazeologizmų modelius gali būti sudaromi analogiški tos pačios reikšmės frazeologizmų variantai. Tai vienas iš frazeologizmų variantų atsiradimo šaltinių.

Štai dar keletas lietuvių šnekamosios kalbos tokių pavyzdžių.

Populiarus šnekamojoje kalboje posakis *gyva pekla* ir kai kurie motyvuoti jo variantai *gyvas pragaras, gyvas velnias*, turintys reikšmę ‘daug’ (kalbant apie nepaiešojamą ko gausumą). Juos galima laikyti metaforiniais frazeologizmais (pragare daug velnių, *pragaras* ir *velnias* savo reikšmėmis metonimiškai susiję).

Tą patį galima pasakyti ir apie vieną tos pačios reikšmės frazeologizmo variantą *gyvas balas*, kurio metaforinė reikšmė pasidaro motyvuota tik atsiminus kad *balas* reiškia ir piktąją dvasią, velnią (plg. LKŽ I, 587).

Bet lietuvių šnekamojoje kalboje vartojama ir tokių šių frazeologizmų variantų, kaip *gyva bala, gyvas galas* ir pan., kurie tik sudaryti analogiškai pagal motyvuotos reikšmės modelius *gyva pekla* ar *gyvas velnias, gyvas balas*, nes žodžių *pekla, velnias, balas* pakeitimas žodžiais *bala, galas* yra be loginės motyvacijos.

Frazeologizmai *velnias nematė, balas nematė* reikšmę ‘nesvarbu, tiek to, nerūpi’ turi ir tokių variantų, kaip *bala nematė, galas nematė, smala nematė, versmė nematė, čemeriai nematė* ir pan. Šie variantai, matyti, sudaryti analogiškai pagal metaforiškai motyvuotos šios reikšmės modelius.

Panašūs santykiai ir frazeologizmų *velnias žino, dievai žino* ('nežinia, noma') su jų variantais *bala žino, galas žino, smala žino*.

Lietuvių šnekamojoje kalboje vartojamas posakis *būti prie milo*, turintis reikšmę 'patingėti'. Jo reikšmė pasidaro aiški, atsiminus, kad žodis *milas* turi ir reikšmę *tinginys*. Prienų apylinkėje vartojamas kitas šio frazeologizmo variantas – *būti prie veiverio* (plg. „O mano žentas, žinai, prie veiverio“). Žodis *veiverys*, matyti, čia pavartotas dėl analogijos.

Plačiai lietuvių kalboje vartojamo posakio *užkurti kam pirtį* ('ką labai išbarti') reikšmė metaforiškai motyvuota. To negalėtume pasakyti apie jo variantą *užkurti vantą* (plg. „Užkit, užkit, bet kai vaikams tėvas užkurs vantą, tai bus!“ (Alk). Žodis *vanta* greičiausiai čia atsiradęs dėl modelio *užkurti pirtį* įtakos.

Šilalės apylinkėje vartojamas palyginamasis frazeologizmas *sėdi kaip rupkė rakandoje* reikšmė 'nejaukiai, nepatogiai jaučiasi'. Jo reikšmė visai motyvuota, atsiminus, kad *rupkė* tarmėje reiškia *rupūžė*. Telsių apylinkėje vartojamas šio frazeologizmo variantas *sėdi kaip ripkė rakandoje*, kur *ripkė* neturi *rupkės* reikšmės. Matyt, *ripkė* šiame frazeologizme atsidūrė be motyvacijos.

Sąrašą frazeologizmų variantų, kilusių dėl kitų frazeologizmų poveikio, galima būtų papildyti dar tokiais: *palaida bala – palaidi barščiai* 'netvarka', *pusė bėdos – pusė velnio* 'pakenčiama', *uodegą laužti – širdį laužti* 'versti ką daryti, prisiversti ką daryti', *kuris velnias – kuris galas* (nuostabai reikšti), *nešti kudašių – nešti muilą* 'greit bėgti, nešdintis' ir kt.

Vadinasi, analogijos dėsnis veikia ir frazeologijoje. Dėl jo veikimo lietuvių liaudies šnekamojoje kalboje turime nemažai frazeologizmų variantų.

Sutrumpinimai

- Alk – Alksnėnai, Vilkaviškio r.
- Brs – Barstyčiai, Skuodo r.
- Grg – Gargždai, Klaipėdos r.
- LKŽ – akademinis lietuvių kalbos žodynas.
- Ms – Mosėdis, Skuodo r.
- rš – frazeologizmas iš raštų kalbos
- Slnt – Salantai, Kretingos r.
- Šts – Šatės, Skuodo r.

О ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ, СОЗДАННЫХ ПО МОДЕЛЯМ ДРУГИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Некоторые языковеды отрицают возможность моделирования фразеологических единиц, считают их „немоделируемыми структурами“ (Ср. В. Н. Телия, Что такое фразеология. М. 1966, стр. 60).

В настоящей статье показывается, что в литовском разговорном языке употребляются и фразеологические варианты, созданные по моделям других фразеологизмов. Так, метафорический фразеологизм *gyva pekla* (досл. „живой ад“) свое значение ‘очень много’ (говоря о нежелательном большинстве чего (кого-либо) приобретает благодаря тому, что, по верованию народа, в аде есть много всякой нечисти, чертей.

Но имеются и такие варианты этого фразеологизма, как *gyvas galas* (досл. „живой конец“) в котором слово *galas* употреблено случайно, только под влиянием модели фразеологизма *gyva pekla*.

Слово *galas* („конец“) ни в прямом, ни в метафорическом значении не означает какие-либо множества.

В статье приводится целый ряд подобных фразеологических вариантов, созданных формально по моделям фразеологизмов с ясным метафорическим значением.